

Оксана Ткаченко (Львів)

Назви поезій Івана Франка як фрагмент картини його мовного світу

Про необхідність створення словника поетичних заголовків уже йшлося в літературознавчих працях. Нам видається така ідея плідною. Словник заголовків І. Франка, зокрема, словник заголовків його поетичних творів, який ми досліджували, міг би слугувати цілям орієнтації дослідників, перекладачів і читачів у мовному світі І. Франка, у світі його денотатів і поетичних образів. Такі дані допомогли б уявити і охарактеризувати художню модель світу, яка лежить в основі поетичної творчості І. Франка. З іншого боку, це дало б об'єктивний матеріал для вивчення поетичної тематики в її синхронії, діахронії та типології. При цьому дослідник може відмовитися від традиційного “атомарного” підходу до аналізу конкретних заголовків і піти “зворотним” шляхом: епоха → літературний напрям → жанр → індивідуальний стиль, ураховуючи взаємодію різноманітних чинників у широкому контексті. Такий словник дав би можливість встановлювати певні асоціації. Відомо, що асоціативні поля особливо насичені й інтенсивні в таких літературних течіях, як акмеїзм чи символізм, і менше – у реалізмі чи модернізмі.

У такій, умовно кажучи, “лексикографічній” праці можна було б простежити, як “пов’язані” слова і образи епохи, літературного напрямку, наприклад, І. Франко *versus* Леся Українка чи, скажімо, І. Франко *versus* поети “Молодої музи”. Водночас це дало би змогу встановити і частотність заголовкової лексики порівняно з частотністю лексики самих поетичних творів. Такий словник міг би бути своєрідним “літописом” епохи в заголовках та міг би сприяти глибшому розумінню літератури як єдиного суцільного процесу.

Такий “поетичний” словник заголовків є водночас своєрідним парадигматичним рядом. Будь-який елемент групи можна вважати центром “сузір’я”, у якому сходяться інші елементи групи; їх кількість безмежна [6: 155–158]. Асоціативні (парадигматичні) відносини за своєю природою віртуальні: другого члена кореляції нема поруч; він *in absentia*, хоча можливість асоціації в ньому задана. Це характерно не тільки для мови, але і для літератури [1: 246]. З цього випливає суб’єктивність асоціативних відношень: вони залежать великою мірою від читача, його загальної культури, інтелектуального та духовного рівня і т. ін. З плином часу асоціативні поля, які задані заголовком, слабнуть або щезають зовсім. Без коментаря ми вже не зрозуміємо багато з того, що було відомо сучасникам.

Розглянута парадигма заголовків під таким кутом зору має методологічну цінність. Вона є інформативною, оскільки певною мірою її можна вважати своєрідною таблицею Менделєєва, де характеристики заголовка як окремого елемента визначаються його місцем у системі. Перефразовуючи Р. Барта, можна

сказати, що динаміка бачення заголовка в парадигмі заголовків – це динаміка запиту: заголовок запитується з певної упорядкованої множини заголовків, і цей запит є вищий акт означування [1: 251].

Одна із основних функцій літератури як виду мистецтва – естетична. Основним “будівельним” матеріалом художнього тексту і заголовка як його складового елемента є лексика, слово в його узуальному значенні, що є денотативним, першим (нижнім) рівнем семантики художнього тексту. “Речевий” словник заголовків може бути поданий у вигляді тематичних лексико-семантичних груп. Вибір тем тісно пов’язаний із художнім завданням, тому сукупність тем, що привертають увагу письменників, можна вважати тематичними стилістичними засобами. Найпоширенішою у поетичних заголовках І. Франка є тематична група “людина”, що можна пояснити антропоцентричністю художнього тексту. У цій групі найбільш частотною є лексико-семантична група з ключовим словом “людина”. Вона охоплює: 1. Найменування ліричного героя в різноманітних проявах авторського “я”, а також “ти”, “ми” та їх деривативи: *Я не жалуюсь на тебе, доле; Не знаю, що мене до тебе тягне; Втопився, мов жар, горить все тіло; Твої очі як те море; Так, ти одна, моя правдивая любов; Я не скінчу тебе, моя убога пісне...* 2. Найменування з ключовим словом “жінка”: *Ой ти, дівчино, з горіха зерня; Похорон пані А. Г.; Ой, матінко люба, єдина моя... Лист до Стефанії.* 3. Найменування з ключовим словом “чоловік”: *О чоловіче, коли спиши, чи чуєш; Поете, тям, на шляху життєвому; Нема чоловіка в котрого; Від’їзд гуцула.* 4. Найменування з ключовим словом “люди”: *Відиуралися люди від мене; Ти сто людей обив в бою; Послухайте, добрі люди, що маю казати.* Ця тематична група може бути також представлена літературними, історичними, біблійними постатями: *Шевченко і поклонники; Котляревський; В ХХІІІ роковини смерті Тараса Шевченка; Князь Олег; Аскольд і Дір під Царгородом; Фуль, цар Єгипетський; Христос і хрест; Каїн; Серцем молився Мойсей.* До цієї ж групи варто віднести позначення професії: *Каменярі; Хлібороб; На смерть молодого поета; Рибачка; Перша вчителька;* суспільного статусу: *Не хвалися родом своїм, що ти благородний; Наймит; Притча про двох рабів; Чого ж ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський? Багач; Два панки йдуть попри них; Був у нас мужик колись; родинних і товариських відносин: *Товаришам; Із поучень батька синові; Послухай, сину, що премудрість каже; Мачуха; Моїй дружині; Молодому другові;* різних характеристик людини: *Ідеалісти; Милосердним; Праведні і неправедні; Лицар; Декадент; Звірячий парламент; Скупий – не пан засіків повних; Отці святі отак заповідають.**

Значну частину заголовкового словника становлять позначення: 1. Різноманітних психоемоційних станів ліричного героя: Назва збірки “*Із днів журби*”, циклу віршів “*Скорботні пісні*”; “*Картка любові*”, заголовки поезій: *В село ходив. Душа щемить і досі; Безсилля, ах! Яка страшная мука; Найгірше я людей боявсь тоді; Тяжко-важко вік свій коротати; Не покидай мене, пекучий болю; Тричі мені являлася любов; Що щастя? се ж ілюзія.* 2. Етико-філософських рефлексій: *Гуманний будь, і*

хай твоя гуманність; І знов рефлексії, та цур же їм; Сам лицемірствує з собою; Хто славу світу осягнув; Думи мої, діти мої; Шукай краси, добра шукай; Не вбивати – се перша з чеснот! 3. Подій людського життя: Вона умерла; Смертельно ранений; Коли чесний упаде, тогнеть; Чиє життя без добрих діл проходить. 4. Різних аспектів діяльності людини: а) науки: Добру науку приймай; Школа поета; Отрута є зле вивчена наука; б) соціальної сфери: Дрогобицька філантропія; Галичино, думай о собі сама; в) мистецтва: До музи; Ой, розстроєна скрипка, розстроєна; Ах, коб я був музикантом; г) літератури і позначення жанру: Пісне, моя ти підстрелена пташко; Якби ти знав, як много важить слово; Елегія; Сонети-невільники; д) релігії: Притча про сіяння слова Божого; Божеське в людськїм дусі; Всякий легенди співа: атеїсти про муки месії; Честь творцеві тварі; ж) історії: Аскольд і Дір під Царгородом; Хрест чигиринський; На ріці вавілонській – і я там сидів; з) міфології: Русалка; Чорте, демоне розлуки.

Другою домінантною тематичною групою лексики є найменування природи – землі, неба, пір року, флори і т. ін.: Земле моя, всеплодющая мати; Інша слава сонцю, інша – місяцю; Безмежнеє поле в сніжному завою; Обрубане дерево знов зеленіє; Привіт тобі, мій вірний друже, гаю; У природи нема ні ядра, ні лупини.

Сюди ж варто віднести назву збірки поезій “Зів’яле листя” і назви поетичних циклів “Веснянки” і “Осінні думи”.

Наступна тематична група охоплює позначення: 1. Простору і, вужче, місця дії: Гадки над мужицькою скибою; Самотній, хворий, думаю в хатині; Коли почувши, як в тиші нічний; В алеї нічкою літньою; Я побачив її не в зеленім садку. 2. Часу: Зближаєсь час, і з серцем б’ючим в груді; Тяжко-важко вік свій коротати; Наче вихор, минають літа; Недовго жив я ще, лиш сорок літ; Не раз нагадую ті дні; Недовго жив я в світі ще. 3. Руху: Де не йду я що не почну; Ходить вітер по хатині; Ти знов літаєш надо мною, галко; І ти підеш убитою дорогов; Ходить туга по голій горі. 4. Побутових реалій, предметів і деталей побуту: На двоє створено богом вино; Ранок на пастівнику; Притча про колесо; Купа дров і жура; Як почувши вночі край свого вікна; Хоч би все небо папером було; Коли обід хтось славний зготував.

Підсумовуючи, зазначимо, що при описі “речевого” словника заголовків були виділені основні тематичні групи, які можна вважати своєрідними семантичними центрами, що встановлюють зв’язок між предметною, денотативною і образною сторонами заголовків. Результатом антропоцентричності художнього тексту основною тематичною групою словника заголовків є тематична група з ключовим словом “людина”, ліричний герой у багатосуб’єктних проявах авторського “я”, позначення його різноманітних психо-емоційних станів і сфер діяльності, соціальних і побутових подій, простору, часу і руху. Другою домінантною групою є тематична група з ключовим словом “природа”. Інакше кажучи, тематичні групи назв поезії І. Франка віддзеркалюють буття ліричного героя в просторі і часі, у природі і суспільстві, де ліричний герой вступає в різноманітні стосунки з іншими людьми і у зв’язок із навколишнім середовищем.

Невід'ємною частиною поетики заголовків є опис їхньої стилістичної стратифікації. Як показують спостереження, лексика назв поетичних творів І. Франка стилістично неоднорідна. Для опису стилістичної диференціації заголовкової лексики приймемо поділ усієї сукупності слів сучасної української мови на дві підмножини: слова, які мають лексико-стилістичну парадигму – поетичні слова, архаїзми, іноземні слова, книжні слова, неологізми, сленгізми, колоквіалізми, жаргонізми і т. ін.; слова, які не мають лексико-стилістичної парадигми: сюди належать нейтральні слова, терміни, номенклатурні слова і т. ін. Слова, які входять у лексико-стилістичну парадигму, належать до двох великих класів – слів високого стилістичного тону і слів пониженого стилістичного тону.

У класі слів високого стилістичного тону варто, перш за все, виділити пласт поетичної і книжкової лексики: *Азь покой, Вразуми мя, Живь боудоу, Блюдитесь бьса полуденного, Во человеках благоволеніє, Блаженный муж* і т. ін. До цього ж класу належать й іноземні слова та словосполучення: *modern, idylla, semper tiro, anima saltans, sic transit, vivere memento, semper idem, hausordnung*. І слова високого поетичного стилю, які створюють високий наративний стиль, й іноземні слова, які вживаються у своїй первинній функції для створення інтертекстуальності, як засіб достовірного опису подій, можуть використовуватись для передачі найрізноманітніших стилістичних значень та їх відтінків.

Ширше представлені слова зниженого стилістичного тону, зокрема розмовні слова і словосполучення: *зближаєсь (Зближаєсь час із серцем, б'ючим в груди), сквапно (В снах юності так сквапно ми шукаєм), се (Се дім плачу, і смутку, і зітханья), гей (Гей, описали нас, немов художу), кожда (Кожда пісня моя), цур (І знов рефлексії! Та цур же їм), бо (О, бо і я зазнав раз щось такого), тям (Поете, тям, на шляху життьовому), хлоп (Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський), живо (Стаяли живо сніги, розірвали морози окуви), ой (Ой, брязнула шибка...), ох (Весно, ох, довго ж на тебе чекати)* і діалектизми: *дорогов, коверці, нездалі, хочесь*. Слова зниженого стилістичного тону виконують різні функції: 1) передають емоційність і експресивність розмовної мови; 2) є засобом мовної характеристики дійових осіб; 3) сприяють виявленню авторської і текстової модальності.

До пласту лексики, яка не має лексико-стилістичної парадигми, належать терміни: *алегорія (Не алегорія), строфа (Строфи)*, номенклатурні слова: *соловей (Ще щебече у садочку соловей), журавлі (Журавлі)*; історизми: *конкістадори (Конкістадори), Пілат (Легенда про Пілата)*; авторські неологізми: *ботокуди (Ботокуди), воронізація (Воронізація)*. Призначення цих груп слів визначається художнім замислом конкретного тексту. Номенклатурні слова є часто матеріалом для побудови зоометафор: *Ми оси, ми оси; Як віл у ярмі; Як риба без води*; терміни й авторські неологізми є зручним засобом передачі авторського замислу; однак при цьому вони не є явищем “фотографічним”, а тільки засобом побудови художніх образів, які втілюють авторську модель “світу земного”.

У цю парадигму входить і нейтральна лексика. Як показує аналіз, вона становить переважну більшість загального словникового фонду заголовків. Вираженість

заголовків нейтральною лексикою зовсім не означає, що ці заголовки невиразні чи “сірі”. Виразність нейтральної лексики, характерними рисами якої є частотність, полісемія, широкі можливості сполучуваності (валентність), денотативність інформації, а також певний запас позатекстових “асоціативних” смислів (наприклад, *осінь, вечір, вітер* і т. ін.), полягає у її здатності співвідноситися з широким колом явищ, що зумовлює винятково велику семантичну ємність цього класу слів: *Лице небесне прояснилось, Осінній вітре, що могучим стоном, Гадки над мужицькою скибою* та ін. Цю тезу можна проілюструвати і на назвах поетичних збірок “*З вершин і низин*”, “*Із днів журби*”, “*Давнє і нове*” та поетичних циклів “*Веснянки*”, “*Осінні думи*”, “*Профілі і маски*”, “*Картка любові*” та ін. Стилістично нейтральні слова складаються переважно з конкретної лексики, яка позначає предмети і явища, що сприймаються чуттєво. Вони є винятково лабільним матеріалом для побудови художніх образів: *Човен, Каменярі* і т. ін. Прості слова, які здаються прозаїчними і позбавленими поетичності, стають основою ємних образів і художніх деталей: *Як лампа розбита; Наче віз без коліс; Ой ти, дівчино, з горіха зерня; В природи нема ні ядра, ні дупини; Пісне, моя ти підстрелена пташко; Книги – морська глибина*. У поетичному контексті такі “прості” заголовки отримують текстуальні образно-асоціативні природження смислу і на виході із тексту стають настільки вагомими і мудрими, що їх “простота” виявляється сильнішою і більш значущою, ніж найпретензійніші заголовки.

Усі перелічені класи стилістично нейтральної та стилістично забарвленої лексики на виході з поетичного тексту є елементами узагальненої художньої авторської моделі дійсності. З одного боку, вони несуть ознаки цієї моделі, а з іншого – залежно від своїх стилістичних характеристик і цілей використання – виконують різні художні завдання. Стилістично забарвлена лексика сприяє створенню більшої достовірності зображуваної дійсності. Стилістично нейтральна лексика, яка може співвідноситися з широким колом предметів і явищ, характеризується винятковою семантичною ємністю і є лабільним матеріалом для побудови художніх образів.

У деяких випадках назви поезій І. Франка – це завершені у смисловому плані твори мистецтва. Їх можна вважати самостійними завершеними мікротекстами: *Галичино, думай о собі сама!; Важке ярмо твоє, мій рідний краю; Не такого посту хоче бог від нас; Скупий – не пан засіків повних; Шукай краси, добра шукай!; Меморандум будяків; Отрута є зле вивчена наука; Якби ти знав, як багато важить слово*. Неважко бачити, що таким заголовкам притаманна велика смислова ємність. Принагідно процитуємо М. Рудницького: “Найважливіші дати у ньому (житті І. Франка. – *О. Т.*) – заголовки творів” [5: 243]. Під ємністю розуміється їх здатність у стислій формі передавати філософсько-етичний та естетичний зміст. Можна стверджувати, що для них характерна, за термінологією М. М. Бахтіна, “гранична напруженість і щільність словесної тканини”, в них мова перевершує саму себе, “всі її сторони напружені до краю”, “доходять до своїх останніх меж” [2: 46–49].

Ми дослідили крихітний фрагмент мовної картини світу І. Франка. Очевидно, що мовний світ його поезії значно складніший і глибший. Обсяг цієї розвідки не

дає змоги повно описати стилістичні характеристики поетичних заголовків, однак проаналізований матеріал допомагає простежити певні тенденції й установити деякі загальні закономірності. В силу того, що поезія, як і художня література загалом, є антропоцентричною, в центрі її є духовне і матеріальне буття ліричного героя у просторі і часі, його різноманітних зв'язках з живою і неживою природою, соціумом, релігією, вірою, міфами. Можна стверджувати, що поетичні заголовки як фрагмент мовної картини світу І. Франка є цілісною художньою філософсько-етичною та естетичною моделлю буття людини і є проявом його образної та художньо-концептуальної картини світу. Інакше кажучи, мовна картина світу І. Франка є національно-специфічною експлікацією інваріантної художньо-концептуальної картини світу.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – Москва, 1989.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – Москва, 1975.
3. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. – Львів, 2004.
4. Матеріали Міжнародної наукової конференції “Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин”. – Львів, 1996.
5. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936.
6. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – Москва, 1977.
7. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Лілія Невідомська (Тернопіль)

Мова в естетичній концепції Івана Франка: комунікативний аспект

Естетична концепція, яку виклав І. Франко у відомому трактаті “Із секретів поетичної творчості” ще в кінці XIX ст., ґрунтується не тільки на вагомих наукових здобутках своєї доби, але й спирається “на інтроспекцію – глибоке самопостереження бурхливих творчих процесів, що відбувалися в його власній душі – душі художника, який випереджає час” [1: 62]. Саме тому ця розвідка привертала й продовжує привертати увагу дослідників передовсім із погляду “історико-літературного, філософського, естетичного, психології та фізіології творчості, як певне узагальнення особистого поетичного досвіду” [1: 3]. Незважаючи на те, що згадана праця геніального українського письменника й мислителя залишилася незавершеною, її насиченість концептуальними положеннями багатовимірного розкриття естетичної природи художньої діяльності, а також важливими принципами аналізу